

“Nobody’d listen to us.”

Vammaisiin henkilöihin kohdistuvan stigman ja ambivalenssin ilmeneminen John Steinbeckin teoksessa *Of Mice and Men*

Eevi Luomanen

Kandidaatintutkielma

Kirjallisuustieteiden tutkinto-ohjelma, yleinen kirjallisuustiede

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Huhtikuu 2024

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck –järjestelmällä

Kandidaatintutkielma

Kirjallisuustieteiden tutkinto-ohjelma, yleinen kirjallisuustiede

Eevi Luomanen

”Nobody’d listen to us.” Vammaisiin henkilöihin kohdistuvan stigman ja ambivalenssin ilmeneminen John Steinbeckin teoksessa *Of Mice and Men*

Sivumäärät: 28

Tässä kandidaatintutkielmassa tarkastelen John Steinbeckin pienoisromaanin *Of Mice and Men* (1937) vammaistutkimuksen näkökulmasta. Pienoisromaanin kuvaus kodittomien maatilatyöntekijöiden elämästä Yhdysvalloissa 1930-luvun laman keskellä. Keskityn tutkielmassani analysoimaan teoksen vammaisia henkilöitä, jotka ovat kehitysvammaiset ja autistiset Lennie, kieroeläinen Crooks ja toisen kätensä menettänyt Candy. Tutkielmani tavoite on levittää tietoisuutta vammaisuuteen kohdistuvista negatiivisista käsityksistä, jotta niitä voitaisiin muuttaa.

Käytän tutkielmani teoreettisena viitekehystenä sosiologi Erving Goffmanin teosta *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity* (1963). Hyödynnän tutkielmassani erityisesti Goffmanin stigma- ja ambivalenssi-käsitteitä tarkastellessani sitä, miten ympäristö ja teos kokonaisuudessaan reagoivat vammaisiin hahmoihin. Nämä käsitteet ovat myös osa kysymyksenasetteluani, joka on seuraava: miten vammaisiin henkilöihin kohdistuva stigma ja ambivalenssi ilmenevät *Of Mice and Men* -teoksessa? Näiden kysymysten selvittämiseen käytän lähilukemisen menetelmää, joka vaatii tarkan tekstianalyysin lisäksi lukiessa syntyvien kokemusten ja vastaanoton tapojen reflektointia.

Tutkielman tulokset osoittavat, että vammaisuuden stigma ilmenee teoksen naturalistisissa piirteissä. Naturalistiselle kirjallisuudelle tyypillinen vastakkaisten voimien konflikti esiintyy teoksessa eläimellisten halujen ja järjen taiston muodossa. Eläimelliset halut näytetään epämiellyttävänä ja vammaisiin hahmoihin kytkeytyvinä, kun taas järki esitetään miellyttävänä ja vammattomiin hahmoihin liittyvänä. Ambivalenssi puolestaan ilmenee sekä tarinamaailmassa vammaisten hahmojen suhtautumisessa itseensä ja toisiinsa että teoksen implisiittisen tekijän etiikassa.

Avainsanat: *Of Mice and Men*, John Steinbeck, vammaistutkimus, stigma, ambivalenssi

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Tutkimuskohde	4
1.2	Teoreettinen viitekehys	5
1.3	Tutkimuskysymykset ja metodi	8
2	Stigman ilmeneminen	10
2.1	Eugeniikan ja 1930-luvun laman stigmatisoiva vaikutus	10
2.2	Naturalistiset piirteet stigman ilmentäjinä	12
3	Ambivalenssin ilmeneminen	17
3.1	Ambivalenssi vammaisten henkilöahmojen vuorovaikutuksessa ja identiteetissä	17
3.2	Ambivalentti etiikka	20
4	Lopuksi	24
	Lähteet	26

1 Johdanto

1.1 Tutkimuskohde

Tutkielmani tutkimuskohde on John Steinbeckin (1902–1968) pienoisromaani *Of Mice and Men* (jatkossa OMM) vuodelta 1937. Pienoisromaanin tarina sijoittuu 1930-luvulle laman aikaan, ja sen tapahtumapaikka on maatila Kaliforniassa. Tarinan keskiössä ovat työmiehet George Milton ja Lennie Small, joiden elämäntapana on vaeltaa maatilalta toiselle tekemään töitä vailla kunnan kotia, johon palata. Tämä kodittomuus ilmentää teokselle keskeistä yksinäisyyden teemaa.

George on pieni ja nokkela, kun taas Lennietä kuvataan lempeäksi ja tyhmäksi jättiläiseksi. Teoksen keskeinen jännite syntyy Lennien väkivaltaisuudesta, jota George joutuu jatkuvasti peittelemään. Koska Lenniellä ei ole käsitystä omasta vahvuudestaan, hän päätyy tuhoamaan rakastamansa asiat. Teoksen motiivi onkin se, että Lennie tappaa liian kovilla otteillaan hiiret, joiden silittämistä hän nauttii. Tämä motiivi on myös teoksen nimen taustalla.

Keskityn tutkielmassani teoksen kolmeen vammaiseen hahmoon, jotka ovat Lennie, maatilan tallirengas Crooks ja maatilan apulaistyöntekijä Candy. Lennien vammaisuus on määritelty teoksesta tehdyissä analyyseissä yleensä kehitysvammaisuudeksi (ks. Iyer 2007; Jensen-Moulton 2012; Sklar 2015). Kirjallisuudentutkija Sonya Freeman Loftis kuitenkin poikkeaa omassa analyysissään tästä perinteestä ja määrittelee Lennien ennen kaikkea autistiseksi. Hänen mukaansa autismikirjon piirteillä on tärkeä rooli Lennien karakterisaatiossa. Näihin piirteisiin kuuluu muun muassa Lennien intensiivinen kiinnostus eläimiin sekä tarve etsiä nautintoa erilaisista aistikokemuksista, kuten hiirten silittämisestä. Lisäksi Lennie tukeutuu monien autistien tapaan rituaaleihin ja rutiineihin, mikä näkyy siinä, että hän pyytää Georgea toistuvasti kertomaan tarinaa siitä, millaista elämä olisi, jos heillä olisi oma maatila. (Loftis 2015, 64.) Oman tulkintani mukaan Lennie on sekä autistinen että kehitysvammainen.

Crooksin ja Candy'n vammat ovat puolestaan fyysisiä: Crooksia kuvataan kieroselkäiseksi, ja Candy on menettänyt toisen kätensä. Kaikki kolme hahmoa kohtaavat teoksessa syrjintää muilta hahmoilta sekä toisiltaan. On huomattava, että tähän syrjintään vaikuttavat vammaisuuden lisäksi myös muut asiat: Candy'n kokemuksia muovaa hänen vanha ikänsä, ja Crooks kohtaa rasismia tummaihoisuutensa vuoksi.

1.2 Teorettinen viitekehys

Käytän tutkielmani teoreettisena viitekehystenä monitieteistä vammaistutkimusta, koska nähdäkseni se sopii parhaiten vammaisten hahmojen analyysiin. Vammaistutkimuksen traditio alkoi kirjallisuudentutkija Alice Hallin mukaan yhteiskuntatieteistä 1970- ja 1980-luvuilla. Humanistisiin tieteisiin se tuli vasta 1980- ja 1990-luvuilla, jolloin alettiin analysoida myös kirjallisuutta uudesta näkökulmasta. Vammaistutkimusta alettiin tällöin hyödyntää kaunokirjallisiin teoksiin, joissa vammaisuus on läsnä joko hahmojen, metaforan tai tekijän oman vammaisuuden muodossa. (Hall 2016, 30–31.) Vammaistutkijat David Mitchell ja Sharon Snyder huomauttavat, että tällaisia teoksia on yllättävän paljon. Heidän mukaansa vammaisten ihmisten representaatio on ollut kirjallisuudessa jopa epätavallisen runsasta muihin vähemmistöihin verrattuna. Tämä johtuu heidän mukaansa siitä, että kaikki tarinat syntyvät poikkeavuudesta ja yksi tämän poikkeavuuden ilmiöistä on vammaisuus. (Mitchell & Snyder 2017, 208, 210.) Jos ajatellaan tätä suurta merkitystä, mikä vammaisuudella on kirjallisuudessa, sen representaatioiden analysointi on varsin perusteltua.

On kuitenkin huomattava, ettei kirjallisuudentutkimuksen asema ole vielä täysin turvattu vammaistutkimuksen piirissä. Hallin (2016, 34) mukaan vammaistutkijoiden jatkuvan väittelyn aiheena onkin se, miten voidaan sovittaa yhteen eri aikakausilta peräisin olevien teosten analysointi ja vammaistutkimus, joka on sitoutunut vammaisten ihmisten elettyjen kokemusten tutkimiseen nykyhetkessä. Tämä vastakkainasettelu tekstien ja oikean elämän välillä on kuitenkin nähdäkseni keinotekoinen. Olen Hallin (2016, 32) kanssa samalla kannalla siitä, että vammaisuuden representaatioiden analysointi on tärkeää kulttuurikritiikkiä, joka aktivismin tavoin pyrkii muuttamaan asenteita vammaisuutta kohtaan.

Of Mice and Men -teoksen kohdalla tekstin ja oikean elämän kytkös on erityisen tiivis, koska kehitysvammaisuuden arviointi perustui Texasin oikeudessa vuosina 2004–2017 Lennien hahmon piirteisiin diagnostisten välineiden sijasta (American Association on Intellectual and Developmental Disabilities 2017). Tämä on äärimmäinen esimerkki kirjallisuudentutkija Howard Sklarin esiin tuomasta vaarasta, joka piilee kehitysvammaisuuden representaatioissa. Sklar esittää, että koska kuvittelemme kirjallisuuden hahmot oikeiden ihmisten kaltaisiksi, peilaamme kehitysvammaisia hahmoja kehitysvammaisiin ihmisiin. Tämä voi taas johtaa siihen, että omaksumme kirjallisuudessa esitetyt stereotyyppiset käsitykset kehitysvammaisuudesta. (Sklar 2015, 236, 242.) Kirjallisuuden representaatioita eri

ihmisryhmistä ei voi siis sivuuttaa, koska ne vaikuttavat siihen, miten näihin ihmisryhmiin suhtaudutaan.

Riippumatta siitä, tehdäänkö vammaistutkimusta yhteiskuntatieteissä vai humanistisissa tieteissä, vammaisuuden sosiaalisen mallin vaikutus tutkimukseen on huomattava. Sosiologi Tom Shakespearen mukaan vammaisuuden sosiaalisen mallin taustalla ovat brittiläisen Union of the Physically Impaired Against Segregation -järjestön (lyhennettynä UPIAS) argumentit. 1970-luvulla perustettu järjestö koostui marxilaisuudesta inspiroituneista vammaisista ihmisistä, joiden tavoitteena oli taata vammaisille ihmisille mahdollisuudet osallistua yhdenvertaisesti yhteiskuntaan muiden kanssa. Vuonna 1975 järjestö laati sosiaalisen mallin taustalla vaikuttavan ajatuksen siitä, että *impairment* ja *disability* ovat kaksi eri asiaa. (Shakespeare 2017, 196–197.) Erityispedagogiikan professori Simo Vehmas (2005, 120) on suomentanut nämä käsitteet elimelliseksi vammaksi ja vammaisuudeksi. Elimellinen vamma ei UPIAS-järjestön mukaan itsessään aiheuta vammaisuutta, vaan sen synnyttää yhteiskunta, joka kieltää elimellisen vamman kanssa eläviltä ihmisiltä yhdenvertaisen mahdollisuuden osallistumiseen (Shakespeare 2017, 197).

Autismin representaatioihin erikoistunut tutkija Clare Lawrence (2020, 2) on käyttänyt sosiaalista mallia analysoidessaan Lennien hahmon vammaisuutta elimellisen vamman ja vammaisuuden erottelun kautta. Myös oma tutkielmani perustuu sosiaalisen mallin ajatukseen siitä, ettei vammaisuus ole pelkästään yksilöllinen ja yksityinen ilmiö vaan se syntyy yhteisvaikutuksessa yhteiskunnan kanssa. Olen siis kiinnostunut tutkielmassani siitä, miten ympäristö ja teos kokonaisuudessaan reagoivat vammaisiin hahmoihin. En kuitenkaan näe tarkoituksenmukaisena sosiaalisen mallin suoraa soveltamista kaunokirjallisuuden analysointiin siksi, että mallissa vammaiset ja vammattomat ihmiset erotetaan selkeästi toisistaan, kun taas kaunokirjallisuus usein haastaa tällaiset dikotomiat.

Kirjallisuudentutkija Ato Quayson (2017, 227) painottaakin, että kirjallisuuden vammaiset henkilöahmot ovat kielellisiä luomuksia, jotka voivat vaihtaa piirteitään ja siten myös merkityksiään vammattomien henkilöahmojen kanssa. Kirjallisuudentutkija Evan Chaloupkan mukaan näin tapahtuu *Of Mice and Men* -teoksen lopussa, jossa George ei pysty enää luontevasti kertomaan tarinaansa hänen ja Lennien omistamasta maatilasta. Hän kykenee vain toistamaan Lennien sanoja, jolloin hänestä tulee ”idiotti”, joka Lennie aiemmin oli matkiessaan Georgea. (Chaloupka 2017, 420–421.) Georgen ja Lennien monimutkainen

asetelma osoittaa vammaisuuden ja vammattomuuden kategorioiden sumearajaisuuden, jonka analysoimiseen sosiaalinen malli ei ole riittävä.

Vammaisuuden sosiaalisen mallin sijaan olenkin päättänyt ottaa tutkielmani teoreettiseksi lähtökohdaksi sosiologi Erving Goffmanin teoksen *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity* (1963). Goffmanin teos tuo Steinbeckin pienoisromaanin uuden näkökulman, koska tekemäni aineistohaun perusteella sitä ei ole aiemmin käytetty romaanin analysoinnissa. Teoksessaan Goffman esittää, että luokittelemme tapaamiamme ihmisiä eri kategorioihin ja liitämme heihin näiden kategorioiden pohjalta ominaisuuksia automaattisesti. Stigma syntyy, kun selviää, että tapaamamme ihminen poikkeaa epätoivotulla tavalla siitä kategoriasta, johon hänet alun perin luokittelimme. Stigma siis kehittyy ihmissuhteissa odotuksen ja todellisuuden välisestä ristiriidasta eikä varsinaisesti ominaisuudesta itsestään. Goffman huomauttaakin, että sellainen ominaisuus, joka stigmatisoi yhden yksilön, voi toisen yksilön kohdalla olla odotettu. (Goffman 1990, 12–13.)

Stigman tilannesidonnaisuuden tunnistamisesta huolimatta Goffman (1990, 14) luokittelee stigmatisoivat ominaisuudet kolmeen kategoriaan: kehon epämuodostumiin, luonnevikoina pidettyihin ominaisuuksiin sekä niin sanotun rodun, kansallisuuden ja uskonnon kategoriaan. *Of Mice and Men* käsittelee näitä kaikkia ominaisuuksia ja niiden vaikutusta ihmisen elämään Lennien, Candy ja Crooksin hahmojen kautta. Lennien kehitysvammaisuus ja autismi lukeutuvat luonnevikoina pidettyjen ominaisuuksien kategoriaan, kun taas Candy ja Crooksin vammat kuuluvat kehon epämuodostumien kategoriaan. Tummaihoisen Crooksin kautta esille nousee myös rodun, kansallisuuden ja uskonnon stigma.

On myös huomattava, että Lennien, Candy ja Crooksin lisäksi maatilan pomon pojan Curleyn vaimo on stigmatisoitu hahmo. Maatilan miehet pitävät hänen käytöstään estottomana ja kutsuvat häntä erilaisilla haukkumanimillä hänen oikean nimensä sijasta. Teoksessa ei lopulta edes selviä, mikä on hänen oikea nimensä. Olen kuitenkin päättänyt jättää Curleyn vaimon analyysistani pois, koska haluan keskittyä tutkielmassani nimenomaan vammaisuuteen liittyvään stigmaan eikä tutkielman laajuus valitettavasti mahdollista naisvihan kattavaa käsittelyä.

Kaiken kaikkiaan voitaisiin sanoa, että Lennie, Candy, Crooks ja Curleyn vaimo ovat teoksen stigmatisoituja hahmoja ja muut hahmot ovat “normaaleja” eli yksilöitä, jotka eivät poikkea negatiivisesti heihin kohdistetuista odotuksista (Goffman 1990, 15). Kaunokirjallisuuden hahmoja ei voi kuitenkaan luokitella näin binäärisesti, koska vammaiset ja vammattomat

hahmot voivat vaihtaa piirteitä keskenään, kuten aiemmin tuli ilmi. Myös tosielämän analysointiin erikoistunut Goffman torjuu tällaisen binäärisyyden sanomalla, että jokainen ihminen esiintyy elämänsä aikana sekä stigmatisoidun että ”normaalin” roolissa. Ihmisiä ei voi siis jakaa yksiselitteisesti stigmatisoituihin ja ”normaaleihin”, vaan nämä kategoriat ovat pikemminkin näkökulmia, jotka voivat vaihdella tilanteesta toiseen. (Goffman 1990, 163–164.)

Goffmanin (1990, 164) mukaan on kuitenkin luonnollista viitata yksilöön stigmatisoituna, jos hän joutuu esittämään stigmatisoidun roolia melkein kaikissa sosiaalisissa tilanteissa. Käytän itsekkin tässä tutkielmassa karkeaa jakoa stigmatisoituihin vammaisiin hahmoihin ja ”normaaleihin” vammattomiin hahmoihin käsitellessäni sitä, miten Lennieen, Candyyn ja Crooksiin suhtaudutaan. Nähdäkseni tämä on perusteltua juuri siksi, että Lennie, Candy ja Crooks eristetään jatkuvasti ominaisuuksiensa takia niin fyysisesti kuin henkisesti ”normaaleista” hahmoista.

Tutkin kuitenkin samalla käyttämäni jaottelun keinotekoisuutta Goffmanin ambivalenssi-käsitteen avulla. Tämä käsite liittyy läheisesti *passing*-käsitteeseen, jolla Goffman tarkoittaa stigman piilottamista ja ”normaalina” esiintymistä. Goffmanin mukaan melkein kaikki stigmatisoidut yrittävät jossakin vaiheessa elämäänsä piilottaa stigmansa, koska yhteiskuntamme palkitsee ”normaaliudesta”. Samaan aikaan yhteiskunta kuitenkin kehottaa stigmatisoituja välttämään tällaista piilottelua ja olemaan uskollisia ryhmälleen. Tämän kehottamisen takana on ”normaalien” halu pitää yllä illuusiota siitä, että erilaisuus on hyväksyttyä. Stigmatisoidun kamppailusta ”normaalien” ja muiden stigmatisoitujen maailman välillä syntyy ilmiö, jota Goffman kutsuu ambivalenssiksi. (Goffman 1990, 95, 132, 148–150.) Tässä tutkielmassa tarkastelen *Of Mice and Men* -teoksen ambivalenssia sekä tarinamaailman että koko teoksen etiikan tasolla.

1.3 Tutkimuskysymykset ja metodi

Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat: miten vammaisiin henkilöihin kohdistuva stigma ja ambivalenssi ilmenevät *Of Mice and Men* -teoksessa? Sovellan Goffmanin stigmatologiaa näiden kysymysten ratkaisemiseksi. Huomioin analyysissäni myös teoksen taiteellisuuden hyödyntämällä kaunokirjallisuuden analysointiin suunniteltuja teorioita ja käsitteitä. Yksi näistä on implisiittisen tekijän käsite, jonka olen ammentanut kirjallisuudentutkija Markku Lehtimäen teoksesta *Sofi Oksasen romaaneita: Kertomus, etiikka, retoriikka* (2022). Teos käyttää viitekehyksenään retorista käsitystä kertomuksen

kommunikatiivisesta rakenteesta, jossa tietyn tekijäkuvan eli implisiittisen tekijän ajatellaan vastaavan tekstin kokonaissommitelmasta biografisen tekijän sijaan. Implisiittisen tekijän löytämiseksi tärkeää on tekstin sisäisten suhteiden selvittäminen eli kertojan äänen, henkilön näkökulman, kertomuksen aikarakenteiden sekä motiivien ja symbolien analyysi. Myös biografisen tekijän esiin tuominen voi olla tarkoituksenmukaista implisiittisen tekijän analysoinnissa. (Lehtimäki 2022, 35.) Käytän implisiittisen tekijän käsitettä analysoidessani *Of Mice and Men* -teoksen etiikkaa, joka ilmenee tekstin kokonaissommitelmassa.

Koska implisiittisen tekijän löytäminen vaatii tarkkaa tekstianalyysia, olen valinnut metodikseni lähilukemisen, jonka moninaisia merkityksiä kirjallisuudentutkijat Kaisa Kortekallio ja Anna Ovaska ovat hahmotelleet artikkelissaan “Lähilukeminen ennen ja nyt: Ruumiillisia, ympäristöllisiä ja poliittisia näkökulmia” (2020). Kortekallion ja Ovaskan mukaan lähilukeminen yhdistetään yleensä 1940-luvulta alkaneeseen amerikkalaiseen uuskritiikin perinteeseen, jossa se mielletään mahdollisimman kriittisenä ja objektiivisena kaunokirjallisen tekstin tulkintana. Lähilukeminen ei ole kuitenkaan pelkästään tätä, ja artikkelissa tuodaankin esiin ajattelijoita, jotka korostavat lähilukemisen yhteiskunnallisia ja ruumiillisia ulottuvuuksia. Näiden ajattelijoiden mukaan lähilukeminen vaatii tarkan tekstianalyysin lisäksi lukiessa syntyvien kokemusten ja vastaanoton tapojen reflektointia. Lähilukemista käytetään esimerkiksi uusformalismissa ja feministisessä narratologiassa, joissa pohditaan, miten erilaiset poliittiset rakenteet ja muodot näkyvät sekä teksteissä että tulkintakehyksissä tai -kaavoissa. (Kortekallio & Ovaska 2020, 53, 58.)

Nähdäkseni tällainen tekstin ja lukijan vuorovaikusta korostava lähilukeminen palvelee tutkielmaani, koska tulen haastamaan Steinbeckin teoksesta tehtyjä aiempia totunnaisia tulkintoja ja tuomaan esiin niiden piilotetun yhteyden vammaisista ihmisistä muodostettuihin yhteiskunnallisiin näkemyksiin. Toisaalta minun oltava tarkka siitä, etten alista tekstin taiteellisia piirteitä yhteiskunnalliselle analyysille. Pyrinkin analyysissani lähilukemisen periaatteiden mukaisesti kohtaamaan teoksen avoimesti ja tunnustamaan sen sisältämät erilaiset mahdollisuudet.

2 Stigman ilmeneminen

2.1 Eugeniikan ja 1930-luvun laman stigmatisoiva vaikutus

Kuten Goffmanin stigmatiteorian esittelyn kohdalla tuli ilmi, stigma on aina sidoksissa ympäristöön. *Of Mice and Men* -teokseen sisältyvää stigmatia ei voi siis ymmärtää ottamatta huomioon teoksen ilmestymisajankohdan kontekstia. Tutkielman puitteissa ei ole kuitenkaan mahdollista tai tarkoituksenmukaista käydä koko 1930-lukua läpi kattavasti, joten keskityn käsittelemään lähinnä 1930-luvulla vallinnutta eugenistista ajattelua, jonka kehittyminen muokkasi radikaalisti suhtautumista vammaisiin ihmisiin. Lisäksi otan huomioon 1930-luvun laman, joka osaltaan voimisti stigmatisoivia asenteita.

Ennen eugeniikkaan syventymistä on kuitenkin tärkeää sivuta sitä, miten 1930-luvun käsitys vammaisuudesta ylipäätään muotoutui. Vammaistutkija Lennard J. Davis tarkastelee tätä kysymystä *The Disability Studies Reader* -kokoomateoksen (2017) johdantoartikkelissa "Introduction: Disability, Normality, and Power". Artikkelin keskeinen argumentti on, että normaalius, poikkeavuus ja vammaisuus eivät ole luonnollisia tosiasioita vaan tietynlaisen yhteiskunnan luomia konstruktioita. Davis perustelee tätä sillä, että idea normaaliudesta tai keskinkertaisuudesta saapui eurooppalaisiin kulttuureihin vasta 1800-luvulla tilastotieteen kehittymisen myötä. Tällöin se korvasi aiemmin vallalla olleen käsityksen ideaalista kehosta, joka ei ole kenenkään saavutettavissa. Kun normaaliudesta tuli 1800-luvulla tavoiteltavaa, normaalijakauman sivuille sijoittuvia ihmisiä, mukaan lukien vammaisia ihmisiä, alettiin pitää poikkeavina. Tilastotieteen kehittäjien tavoitteena oli poistaa tämä poikkeavuus, mikä johtaa keskustelun eugeniikkaan. (Davis 2017, 2–3.)

Historiantutkija Marjatta Hietalan mukaan eugeniikan synnyn taustalla oli pelko siitä, että huonoina pidetyt ominaisuudet – eli normaalijakauman sivuille jäävät poikkeavuudet – periytyvät tuleville sukupolville. Tätä pelkoa vastaan taisteltiin harjoittamalla sekä positiivista että negatiivista eugeniikkaa. Positiivinen eugeniikka tarkoittaa perimältään tai sosiaaliasemaltaan "parempien" ihmisten kannustamista lasten hankkimiseen, kun taas negatiivinen eugeniikka pyrkii estämään geneettisesti "huonompien" yksilöiden "liiallisen" lisääntymisen. (Hietala 2009, 14.) Tällaiset pyrkimykset olivat Davisin (2017, 6) mukaan 1800-luvulla laajasti hyväksytyjä eurooppalaisten sekä amerikkalaisten keskuudessa, ja ne vaikuttivat pitkälle 1900-luvulle saakka.

Eugenistisen ajattelun arkipäiväisyys on hyvin nähtävissä myös *Of Mice and Men* -teoksessa siinä, että melkein kaikki hahmot ilmaisevat eugenistisia asenteita siitä huolimatta, etteivät he ole kouluttautuneita tai poliittisesti valveutuneita. George on tietoinen näistä asenteista valehdellessaan maatilalan pomolle, että hevonen potkaisi Lennietä päähän tämän ollessa lapsi: “George said, “He’s my... cousin. I told his old lady I’d take care of him. He got kicked in the head by a horse when he was a kid. He’s awright. Just ain’t bright. But he can do anything you tell him.” (OMM, 24.) Onkin Goffmanin mukaan tavallista, että ne, jotka tietävät stigmatisoidun yksilön stigmasta, yrittävät auttaa yksilöä piilottamaan stigmansa. Yksi tapa tehdä tämä on esittää, että tiettyyn stigmaan viittaavat merkit ovat toisen, vähemmän vakavan stigman merkkejä. (Goffman 1990, 117–120.) Näin George toimii liittäessään Lennien poikkeavan käytöksen onnettomuudesta johtuvaan vammaisuuteen, jonka stigma on pienempi kuin synnynnäisen ja siten mahdollisesti periytyvän vammaisuuden.

Eugenikoilla oli Davisin mukaan tapana niputtaa yhteen monia ominaisuuksia, mikä koitui vammaisille ihmisille ongelmalliseksi. Tämä näkyi esimerkiksi siinä, että vammaisista ihmisistä ja rikollisista puhuttiin usein yhtenäisenä ryhmänä. Eugeniikan myötä syntyi myös “vajaamielisuuden” (englanniksi *feble-mindedness*) käsite, joka piti sisällään alhaisen älykkyyden, mielen sairaudet, köyhyyden sekä tietyt etniset ryhmät. (Davis 2017, 6–7.) Tämänkaltainen epämiellyttävänä pidettyjen ominaisuuksien yhteen niputtaminen voidaan ymmärtää Goffmanin stigmatiteorian avulla. Goffmanin (1990, 15–16) mukaan ihmisillä on taipumus liittää yksilöön useita puutteita yksittäisen stigmatisoivan ominaisuuden pohjalta. Eugenikot tekivät juuri näin yhdistäessään vammaisuuden rikollisuuteen ja mielen sairauksiin.

Eugeniikka siis osaltaan synnytti ajatuksen vammaisista ihmisistä vähempiarvoisina. Tätä ajatusta voimisti entisestään 1930-luvun lama (englanniksi *Great Depression*), joka alkoi vuoden 1929 pörssiromahduksesta ja kesti toisen maailmansodan alkuun saakka (Morretta 2015, 9, 29). Laman seurauksena työntekijöitä erotettiin sekä palkkoja alennettiin, ja myös amerikkalaiseen unelmaan uskoneet valkoiset keskiluokkaiset perheet joutuivat leipäjonoihin (Morretta 2015, 12). Historioitsija William Manchesterin mukaan jopa arvostetut kirjailijat kärsivät laman aiheuttamasta köyhyydestä. Näihin kirjailijoihin lukeutuu Steinbeck, jolla ei ollut laman aikaan varaa käydä lääkärissä tai maksaa käsikirjoitustensa postikuluja. (Manchester 1980, 20.) 1930-luvun lamaa pidetäänkin Yhdysvaltojen historian pahimpana taloudellisena kriisinä (Morretta 2015, 9).

Laman vaikutus näkyy *Of Mice and Men* -teoksessa henkilöhahmojen kokeman yksinäisyyden muodossa. Teoksessa mainitaan monta kertaa, että ihmiset ovat yksin, koska he pelkäävät toisiaan: “Slim looked through George and beyond him. “Ain’t many guys travel around together”, he mused. “I don’t know why. Maybe ever’body in the whole damn world is scared of each other.” (OMM, 36.) Tämän pelon aiheuttaa tulkintani mukaan huoli yhteisten resurssien riittävydestä: koska resursseja ei ole tarpeeksi, hahmot käyttävät energiansa oman selustansa turvaamiseen ystävyysuhteiden luomisen sijaan. Huoli resursseista synnyttää myös aggressiota, jota hahmot usein purkavat käyttäytymällä syrjivästi tai jopa väkivaltaisesti vammaisia hahmoja kohtaan. Goffmanin stigmatteoriaa vammaistutkimuksen näkökulmasta tutkinut Lerita M. Coleman-Brown (2017, 154) onkin todennut, että epävarmuus resurssien riittävydestä voisi selittää sen, miksi aggressio stigmatisoituja ryhmiä kohtaan lisääntyy aikoina, jolloin talous voi huonosti. Eugeniikka ja lama siis yhdessä luovat teokseen sisältyvän stigman.

2.2 Naturalistiset piirteet stigman ilmentäjinä

Of Mice and Men -teosta on kirjallisuudentutkija Michael J. Meyerin (2009, 1) mukaan perinteisesti pidetty osana amerikkalaisen naturalismin perinnettä, jossa ihmisillä ei näytetä olevan valtaa kohtaloonsa. Sijoitan teoksen itsekin tähän perinteeseen, ja käsittelen tässä alaluvussa sitä, miten teoksen naturalistinen rakenne ilmentää vammaisiin ihmisiin kohdistuvaa stigmaa.

Kirjallisuudentutkija Eric Carl Linkin mukaan amerikkalainen naturalismi ei ole helposti määriteltävissä kirjailijoiden käyttämien konventioiden, tyylien, muotojen tai filosofisten positioiden kautta. Käsitteellä viitataan sen sijaan yleisesti kirjallisuuteen, jonka tematiikka koskee valistuksen jälkeen syntyneitä tieteen ja filosofian ideoita. Ensimmäiset amerikkalaista naturalismia edustavat tekstit ilmestyivät 1860-luvulla, mutta liikkeen vaikutus ja suosio oli huipussaan 1890-luvulla ja 1900-luvun alussa. Naturalismi säilytti tärkeytensä amerikkalaisessa kirjallisuudessa myös ensimmäisen maailmansodan jälkeen, kuten *Of Mice and Men* osoittaa. (Link 2011, 73–74.)

Kirjallisuudentutkija Keith Newlinin (2011, 6) mukaan naturalismi tyypillisesti sijoitetaan realismin käsitteen alle. Realismi on ”puolueettomaan todellisuuden kuvaamiseen pyrkivä kirjallisuuden suuntaus, joka syntyi Ranskassa 1800-luvun puolivälissä” (Tieteen termipankki 2015). Realismi ja naturalismi erotetaan toisistaan usein sillä perusteella, että naturalistisiin teoksiin sisältyy deterministinen filosofia, joka ei näy realistisissa teoksissa (Link 2011, 81).

Myös Tieteen termipankki (2016) määrittelee naturalismin determinismin kautta:

”[Naturalististen teosten] Ihmiskuvaa sävyttää determinismi: yksilöt esitetään lähes täysin riippuvaisiksi ympäröivästä yhteiskunnasta ja sosiaaliset, taloudelliset ja biologiset voimat kontrolloivat ja määrittävät kausaalisen järkähtämättömästi heidän toimintaansa.” *Of Mice and Men* -teoksessa yksi näistä voimista on lama, kuten aiemmin esitin.

Newlin (2011, 6) ei kuitenkaan yhdy edellä esiteltyyn määritelmään, vaan hän luokittelee naturalismin melodraaman mukaelmaksi. Melodraama on “tunteisiin voimakkaasti vetoava esitys, yleensä näytelmä tai elokuva, jota usein tehostaa vaikuttava musiikki” (Tieteen termipankki 2017). Melodraamaa ja naturalismia yhdistää Newlinin mukaan se, että ne molemmat keskittyvät universaaliin yksilöllisen sijaan ja pyrkivät todistamaan jonkun teesin käyttämällä narratiivisia strategioita, kuten sentimentaalisia kohtauksia ja epätodennäköisiä sattumia. Vielä yksi taidesuuntauksia yhdistävä seikka on usko luonnonlakeihin ja halu löytää tapahtumien taustalla olevat syyt. (Newlin 2011, 6.)

Melodraaman ja naturalismin yhteys selittyy Newlinin mukaan sillä, että naturalistit tunsivat vetoa evoluutioteoreetikko Herbert Spencerin (1820–1903) työhön. Spencer ajatteli, että vastakkaisten voimien konflikti johtaa lopulta yhteiskuntaa hyödyttävään, tasapainoiseen lopputulokseen. Tämä ajatus näkyy naturalistisen fiktion maailmankuvassa, jossa vastakkaiset, abstraktit voimat sekä motivoivat että rajoittavat ihmiskunnan tekoja. (Newlin 2011, 9.)

Myös *Of Mice and Men* kuvaa kahden abstraktin voiman kamppailua, kuten William Goldhurst esittää analyysissään. Goldhurstin mukaan Lennie kuvastaa eläimellisiä haluja, kun taas George edustaa järkeä, joka pyrkii hallitsemaan näitä haluja. Yhdessä Lennie ja George edustavat ihmisluontoa, joka koostuu sekä eläimellisistä haluista että järjestä. Jos järki ei kuitenkaan pysty hallitsemaan haluja, halut täytyy tukahduttaa kokonaan, ja juuri näin George tekee tappaessaan Lennien teoksen lopussa. (Goldhurst 2009, 58.) Nähdäkseni Goldhurstin ajatukset voidaan yhdistää Goffmanin stigmat teoriaan: tulkitsen eläimellisten halujen kytkeytyvän stigmaan ja järjen “normaaliuteen”.

“Normaaliuden” ja järjen sekä stigman ja eläimellisten halujen vastakkaiset voimat ovat läsnä jo Georgen ja Lennien hahmojen ensimmäisestä kuvauksesta asti:

The first man [George] was small and quick, dark of face, with restless eyes and sharp, strong features. Every part of him was defined: small, strong hands, slender arms, a thin and bony nose. Behind him walked his opposite [Lennie], a huge

man, shapeless of face, with large, pale eyes, with wide, sloping shoulders; and he walked heavily, dragging his feet a little, the way a bear drags his paws. His arms did not swing at his sides, but hung loosely. (OMM, 4.)

Katkelman alussa keskitytään Georgeen, joka on ulkonäöltään ja muiltakin ominaisuuksiltaan varsin tavallinen. Hänen mielensä toimii nopeasti ja suoraviivaisesti, mikä näkyy ulkoisesti fyysisenä nopeutena ja kulmikkautena. Tämän jälkeen Georgen pienuus ja kulmikkuus saavat vastaparikseen valtavan ja kasvoiltaan muodottoman Lennien. Tulkitseen Lennien ulkoisten piirteiden olevan yhteydessä hänen kehitysvammaisuuteensa. Tukeudun tulkinnassani Sklarin ajatukseen siitä, että kehitysvammaisten hahmojen ulkonäkö usein implikoi näiden hahmojen kognitiivista erilaisuutta. Yhdeksi esimerkiksi tästä Sklar ottaa Lennien, jossa yhdistyvät monet kehitysvammaisiin ihmisiin liitetyt piirteet, joista yksi on kasvojen muodottomuus. (Sklar 2015, 241.) Olen Sklarin kanssa samalla kannalla siitä, että hahmojen ulkonäön kuvauksella pyritään luonnehtimaan hahmojen mielensisäistä maailmaa. Georgen ja Lennien ulkoinen erilaisuus implikoi siis sitä, että he ovat luonteeltaan erilaisia.

Erilaisuuden viestittämisen lisäksi kuvauksella on toinenkin tehtävä: saada lukija samaistumaan Georgeen. Tämän voi päätellä siitä, että Lennietä kuvataan huomattavasti epäimartelevammin kuin Georgea. Sklar (2015, 241) tuokin esiin, että useimmat kehitysvammaisiin ihmisiin liitetyt ominaisuudet ovat negatiivisia. Yksi näistä negatiivisista ominaisuuksista on eläimellisyys, joka näkyy myös Lennien ulkoisessa olemuksessa. Eläimellisyys on tärkeä osa Lennien karakterisaatiota, koska Lennien rinnastaminen eläimiin – tässä tapauksessa karhuun ja myöhemmin esimerkiksi hevoseen, terrieriin ja härkään (OMM, 4, 10, 23) – jatkuu koko teoksen ajan. Järjen miellyttävyyttä ja eläimellisten halujen epämiellyttävyyttä korostetaan siis läpi teoksen.

Lennien lisäksi myös muut vammaiset hahmot rinnastetaan eläimiin Candyn koiran kautta. Koira on nähdäkseni teoksen keskeinen symboli, joka ilmentää eläimellisten halujen ja järjen välistä konfliktia sekä rakentaa teoksen teesiä. Sen tulkitseminen on myös tärkeää implisiittisen tekijän etiikan ymmärtämiseksi. Koiran symbolimaisuutta korostaa se, ettei koiralla ole nimeä: täten koiran kohtalo voi olla kenen tahansa taakkana pidetyn yksilön kohtalo.

Koira esitellään Lennien tapaan epäimartelevasti: “[...] there walked a *drag-footed sheep dog*, gray of muzzle, and with *pale, blind old eyes*. *The dog struggled lamely* to the side of the room and lay down, grunting softly to himself and *licking his grizzled, moth-eaten coat*.” (OMM, 25, kursivoinnit lisätty.) Kursivoidut kohdat on käännetty *Hiiriä ja ihmisiä*

-suomenoksessa (jatkossa HI) seuraavanlaisesti: ”laahustava lammaskoira”, ”sen [koiran] vanhat haileat silmät näyttivät sokeilta”, ”Koira onnahteli vaivalloisesti” ja ”[koira] nuoleskeli harmaantunutta koinsyömää turkkiaan”. (HI, 32.) Kohdat osoittavat, että koiran vammaisuutta ja ulkomuodon epämiellyttävyyttä korostetaan useasti. Lisäksi kohdista voi huomata, että koira muistuttaa joiltakin ulkoisilta ominaisuuksiltaan Lennietä: molemmilla on haileat silmät ja laahaava kävelytyyli. Koira ei kuitenkaan rinnastu pelkästään Lenniehen vaan kaikkiin teoksen stigmatisoituihin hahmoihin.

Monet sosiologit ovat ehdottaneet, että yksilön stigmatisointiin voi johtaa joko normien rikkominen tai se, ettei yksilöllä ole taloudellista tai poliittista arvoa (Coleman-Brown 2017, 156). Koirassa ja vammaisissa henkilöahmoissa yhdistyvät nämä molemmat. Ensinnäkin kaikki heistä häiritsevät maatilalla vallitsevaa vammattomuuden normia poikkeavalla ulkonäöllään tai käytöksellään. Lisäksi he tarvitsevat vammattomia hahmoja enemmän apua arkeensa tai mukautuksia työhönsä: Georgen täytyy jatkuvasti vahtia Lennietä, Candy ei pysty puuttuvan kätensä johdosta tekemään raskaita töitä, eikä huonokuntoinen koira kykene enää paimentamaan lampaita, kuten se paimensi nuorempana. Vammaisista hahmoista ei siis ole yhtä paljon taloudellista hyötyä kuin vammattomista hahmoista. Maatilan työntekijä Carlson saa muilta miehiltä suostumuksen koiran tappamiseen painottamalla juuri koiran elämän arvottomuutta muille sekä koiralle itselleen: hän kertoo, kuinka koiran lemu häiritsee häntä ja kuinka koira ei vammoistaan johtuen pysty nauttimaan elämästään. Näiden järjellisten syiden rinnalla Candy kiintymyksellä koiraan kohtaan ei ole mitään väliä. Carlsonin edustama järki siis voittaa eläimelliset halut, joita Candy edustaa.

Koiran kohtalon yhteyttä vammaisiin hahmoihin korostaa maatilan työntekijän Slimin repliikki: “Carl’s right, Candy. That dog ain’t no good to himself. I wisht somebody’d shoot me if I got old an’ a cripple.” (OMM, 46.) Repliikistä merkittävään tekee se, että Slim on tulkintani mukaan koko teoksen moraalinen esikuva, jolla on valtaa muihin työntekijöihin sekä teoksen kokonaissommitelmaan. Tästä todisteena toimii se, että kerrontatyylillä muuttuu realistisesta romanttiseksi, kun Slimiä kuvaillaan:

This was Slim, the jerkline skinner. His hatchet face was ageless. He might have been thirty-five or fifty. His ear heard more than was said to him, and his slow speech had overtones not of thought, but of understanding beyond thought. His hands, large and lean, were as delicate in their action as those of a temple dancer. (OMM, 35.)

Slimin kasvojen iättömyys korostaa Slimin irrallisuutta ruumiillisuudesta ja eläimellisistä haluista, jotka näkyvät muissa hahmoissa. Lisäksi Slimiin liitetään melkein pä yliluonnollinen taito ymmärtää toisia ilman sanoja. Tämänkaltaiset ihailevat kuvaukset Slimistä ja muiden hahmojen tottelevaiset reaktiot tämän sanomisiin tekevät hahmosta teoksen moraalisen esikuvan. Täten repliikissä ilmaistu ajatus siitä, että vammaisuus on automaattisesti tragedia, saa entistä suuremman merkityksen. Pidän tätä ajatusta jopa yhtenä teoksen teeseistä, jonka teos ilmaisee Candyn koiran kuoleman kuvaamisen kautta. Palaan käsittelemään vammaisuuden ja kärsimyksen välistä yhteyttä vielä luvussa “3.2 Ambivalentti etiikka”.

3 Ambivalenssin ilmeneminen

3.1 Ambivalenssi vammaisten henkilöhahmojen vuorovaikutuksessa ja identiteetissä

Tässä alaluvussa tutkin, miten vammattomuuden normista kumpuava stigma vaikuttaa siihen, kuinka vammaiset henkilöhahmot suhtautuvat toisiinsa sekä itseensä. Tarkasteluni lähtökohtana on tulkinta siitä, että vammaiset hahmot ovat tietoisia omasta stigmastaan ja sen vaikutuksesta heidän yhteiskunnalliseen asemaansa. He ovat siis saattaneet päätökseen Goffmanin esittelemän oppimisprosessin, jonka eri vaiheet läpikäymällä stigmatisoitu yksilö oppii hahmottamaan itsensä “normaalien” ehdoilla. Prosessin ensimmäisessä vaiheessa stigmatisoitu oppii “normaalien” näkökulman, minkä jälkeen hän tajuaa, ettei hän sovi tähän näkökulmaan. Tämän oivalluksen jälkeen stigmatisoidun on opeteltava elämään sen kanssa, miten hänen kaltaisiaan ihmisiä kohdellaan. Prosessin viimeinen vaihe on “normaalina” esiintymisen opettelu. (Goffman 1990, 101.)

Of Mice and Men -teoksessa tulee hyvin esille se, millaisia taktiikoita stigmatisoitu voi käyttää yrittäessään esiintyä “normaalina”. Lennie pyrkii “normaaliuteen” Georgen käytöksen jäljittelyllä eli matkimisella, johon näkyvästi vammaisilla Crooksilla ja Candylla ei ole samanlaista mahdollisuutta. Crooks ja Candy kuitenkin käyttävät “normaalina” esiintymiseen toista taktiikkaa, joka on muiden stigmatisoitujen halventaminen.

“Normaalin” asemaan asettuminen “normaalina” esittämällä tai muita stigmatisoituja halventamalla ei kuitenkaan ole aivan yksinkertainen päätös. Goffman esittää, että jos stigmatisoitu päättää tehdä näin, hän ikään kuin jää roikkumaan kahden ryhmän – “normaalien” ja stigmatisoitujen – väliin kuulumatta kumpaankaan. Tämä johtuu siitä, että hän ei pysty täysin samaistumaan “normaaleihin” omasta stigmatisoidusta positiostaan käsin. Lisäksi stigmatisoitu oletettavasti kärsii itseinhon tunteista, koska hän ei pysty haastamaan “normaalien” ilmaisemia negatiivisia asenteita hänen kaltaisiaan ihmisiä kohtaan. (Goffman 1990, 109.) Tästä syntyy stigmatisoidun tuntema ambivalenssi.

Osuva esimerkki ambivalenssista on Lennien ja Crooksin ainoaksi jäävä keskustelu, joka äityy pikkuhiljaa valtakamppailuksi. Tämän valtakamppailun ymmärtämiseksi on olennaista huomioda, että Crooks on tottunut olemaan sosiaalisissa tilanteissa se, jonka ohi puhutaan: “If I say something, why it’s just a nigger sayin’ it.” (OMM, 70.) Crooks siis tulkitsee oman ihonvärinsä toimivan esteenä sille, että häntä kuunneltaisiin. Lennien kanssa Crooks kuitenkin

kokee olevansa valta-asetelmassa ylempänä, mikä johtuu siitä, että Lennien synnynnäiseen vammaisuuteen liittyy enemmän stigmaa kuin Crooksin myöhemmin aiheutuneeseen vammaisuuteen. Kuten historioitsija Douglas C. Baynton (2017, 21) osuvasti tiivistää: “Only disability might lower a white person in the scale of life to the level of a being of a marked race.” Seuraava katkelma on esimerkki tästä:

Crooks adjusted his glasses. “Figuring? What’s Candy figuring about?” Lennie almost shouted. “‘Bout the rabbits.” “You’re *nuts*,” said Crooks. “You’re *crazy as a wedge*. What rabbits you talkin’ about?” “The rabbits we’re gonna get, and I get to tend ‘em, cut grass an’ give ‘em water, an’ like that.” “*Jus’ nuts*,” said Crooks. “I don’t blame the guy you travel with for keepin’ you outta sight.” (OMM, 69, kursivoinnit lisätty.)

Crooks asettautuu katkelmassa “normaalin” asemaan tuomitessaan Lennien innostuksen kaneihin merkiksi hulluudesta ja lokeroimalla Lennien siten hulluksi, jota ei tarvitse kuunnella. Katkelman kursivoidut kohdat on suomennettu seuraavanlaisesti: ”hullu”, ”Pöhkö kuin pöllö” ja ”seinähullu”. (HI, 88.) Niitä voitaisiin kutsua Goffmanin (1990, 15) sanoin stigmatermeiksi, joilla lujitetaan käsitystä stigmatisoidun yksilön huonommuudesta.

Crooksin vallankäyttö Lennietä kohtaan kasvaa, kun hän leikittelee ajatuksella, että George ei tulekaan takaisin maatilalle. Vallankäyttö kulminoituu repliikkiin, jossa Crooks kertoo, mitä Lennielle tapahtuisi ilman Georgea: “Want me ta tell ya what’ll happen? They’ll take ya to the booby hatch. They’ll tie ya up with a collar, like a dog.” (OMM, 71.) Sana *booby hatch* on halventava slanginimitys psykiatrisesta sairaalasta. Tulkitsen sen sisältävän eugenistisia kaikuja instituutioista, joissa pyrittiin kehitysvammaisuuden poistamiseen. Nähdäkseni Crooks heijastaa repliikissä Lennien oman pelkonsa, sillä hänellä on tummaihoisena ja vammaisena ihmisenä yhtä lailla vaara joutua eugenististen toimenpiteiden kohteeksi. Lennien vertaaminen koiraan on puolestaan osa edellisessä luvussa esiteltyä allegoriaa, jossa Candy koiran kohtalo symboloi vammaisten hahmojen kohtaloja.

Crooksin repliikin jälkeen Lennie kuitenkin nostaa itsensä valta-asetelmassa ylemmäksi suurta kokoaan käyttäen:

Suddenly Lennie’s eyes centered and grew quiet, and mad. He stood up and walked dangerously toward Crooks. “Who hurt George?” he demanded. Crooks saw the danger as it approached him. He edged back on his bunk to get out of the way. “I was just supposin’,” he said. “George ain’t hurt. He’s all right. He’ll be back all right.” (OMM, 71–72.)

Kun Lennie kävelee Crooksia kohti uhkaavasti, Crooksille valkenee, että hän on fyysisessä vaarassa, minkä johdosta hän tekee itsensä mahdollisimman pieneksi. Tällöin hänestä tulee stigmatisoitu, jonka on lepyteltävä “normaalin” asemaan noussutta Lennietä. Crooks toimii samoin Curleyn vaimon uhatessa häntä lynkkaamisella, mikä luo vaikutelman siitä, että hän on tottunut vaarassa olemiseen. Tätä vaikutelmaa vahvistavat Candyn kertomat tarinat Crooksin pahoinpitelystä. Täytyykin huomata, että vaikka Lennie ja Candy ovat Crooksin tapaan vammaisia, he eivät joudu olemaan samalla tavalla eristettyinä muista työntekijöistä ja kohtaamaan jatkuvaa pahoinpitelyn vaaraa. Lennie ja Candy saavat siis valkoisuutensa vuoksi etuoikeuksia, joita Crooksilla ei ole.

Vammaiset hahmot eivät tunne ambivalenssia pelkästään toisiaan kohtaan vaan myös itseään kohtaan. Osuvin esimerkki tästä on teoksen lopussa, jossa Lennie on paennut Curleyn vaimon tappamisen jälkeen teoksen alussa esitellylle metsäaukiolle. Kyseinen kohta eroaa merkittävästi teoksen realistisesta kerronnasta, jossa ei sukelta syvälle hahmojen tajuntaan, sillä Lennie käy tässä kohdassa kuvitteellisen keskustelun kuolleen Clara-tätinsä ja kanin kanssa. Keskustelu fokalisoidaan Lennien kautta, jolloin täti ja kani näyttäytyvät pelkkien kuvitelmien sijaan todellisina hahmoina. Lennien tajunnan kuvaus herättää lukijan huomion erilaisuudellaan, ja siksi pidän sitä teoksen kokonaisuudelle erityisen merkittävänä.

Chaloupkan (2017, 416) mukaan Lennie osoittaa tässä kohdassa kognitiivisen kasvun merkkejä: hän muistaa tätinsä, jota hän ei muistanut teoksen alussa, ja juo lammesta varovaisemmin Georgen kehotuksen mukaisesti. Tätä kohtaa ei voi kuitenkaan nähdäkseni tulkita yksinomaan positiivisesti, jos otetaan huomioon se, miten Lennie moittii itseään kuvitelmiensa muodossa:

[...] from out of Lennie’s head there came a gigantic rabbit. It sat on its haunches in front of him, and it waggled its ears and crinkled its nose at him. And it spoke in Lennie’s voice too. “Tend rabbits,” it said scornfully. “You crazy bastard. You ain’t fit to lick the boots of no rabbit. You’d forget ‘em and let ‘em go hungry. That’s what you’d do. An’ then what would George think?” “I would *not* forget,” Lennie said loudly. “The hell you wouldn’,” said the rabbit. “You ain’t worth a greased jack-pin to ram you into hell. Christ knows George done ever’thing he could to jack you outta the sewer, but it don’t do no good. [...] (OMM, 100–101, kursivointi alkuperäinen.)

Lennie jakautuu katkelmassa tulkintani mukaan stigmatisoidun ja “normaalin” positioihin, ja katkelma toimiikin hyvänä esimerkkinä naturalismille tyypillisestä vastakkaisten voimien konfliktista. Lennietä haukkuva kani edustaa “normaalien” näkökulmaa, jonka Lennie on osittain omaksunut, sillä kani puhuu hänen äänellään. Kani toistaa asioita, joita Lennie on

kuullut muilta teoksen hahmoilta – eniten kenties Georgelta: se haukkuu häntä hulluksi, kyseenalaistaa hänen muistinsa ja korostaa Georgen tekemiä uhrauksia. “Normaalien” näkökulma ei ole kuitenkaan kiinteä osa Lennien identiteettiä, koska se on ulkoistettu kaniin.

Vaikka Lennie kykenee väittämään “normaalien” näkökulmaa vastaan ja puolustamaan stigmatisoitua näkökulmaansa, nähdäkseni kohta on enemmän lannistava kuin voimaannuttava, jos otetaan huomioon, että kuvitelmien jälkeen metsäaukiolle saapuu George, joka tappaa Lennien. Miellän Georgen Clara-tädin ja kanin tapaan “normaalien” näkökulmaa edustavaksi voimaksi, joka on niin vahva, ettei stigmatisoidun vastaan väittäminen riitä sen nujertamiseksi. Tulkitsen myös, että implisiittisen tekijän sympatiat ovat Lennien sijaan Georgen puolella, vaikka kohta fokalisoidaan Lennien kautta. Tämä näkyy siitä, kuinka täti ja kani korostavat Georgen hyvyttä: täti painottaa sitä, miten George on aina jakanut kaiken kiltisti Lennien kanssa, kun taas kani tuo esille Georgen yrityksiä pelastaa Lennie ongelmilta.

3.2 Ambivalentti etiikka

Tässä alaluvussa tarkastelen *Of Mice and Men* -teoksen etiikkaa käyttämällä apunani kirjallisuudentutkija Hanna Meretojan artikkelia “Kertomusten eettinen potentiaali ja vaarat: kuusi mittapuuta” (2018). Artikkelissaan Meretoja esittää, ettei kertomusmuoto ole itsessään eettinen tai epäeettinen, vaan kertomusten eettisyyttä kuuluu arvioida tapauskohtaisesti. Hän tarjoaa tähän arviointiin mallin, jonka kuusi ulottuvuutta auttavat kertomusten eettisen potentiaalin sekä vaarojen analysoinnissa ja arvioinnissa. (Meretoja 2018, 8.) Tarkastelen Steinbeckin teosta erityisesti ensimmäisen ja neljännen ulottuvuuden näkökulmista. Ensimmäinen ulottuvuus koskee sitä, laajentaako vai supistaako kertomus mahdollisen tajuamme, kun taas neljäs ulottuvuus tarkastelee sitä, osallistuuko kertomus osallistavien vai poissulkevien kerronnallisten välitilojen rakentamiseen (Meretoja 2018, 8).

Aloitin tarkasteluni käsittelemällä neljättä ulottuvuutta, josta teoksen eettinen potentiaali nähdäkseni syntyy. Myös Chaloupka käsittelee tätä ulottuvuutta epäsuorasti tarkastellessaan vammaisuuden intersubjektiivisuutta, joka hänen mukaansa muodostuu siitä, että Lennien vammaisuus leviää vammattomiin hahmoihin ja jopa teoksen kerronnallisiin piirteisiin. Esimerkiksi Lennien ekolalia, eli autismille tyypillinen sanojen ja fraasien toistaminen, heijastuu kerrontaan toistojen hyödyntämisenä. Tästä esimerkkinä toimii se, että pienoisoromaani alkaa sekä loppuu samassa paikassa samankaltaisen kuvaston ja rakenteen säestämänä. Toisto on läsnä myös Georgen ja Lennien dialogissa luoden yhteyttä heidän

välilleen. (Chaloupka 2017, 406, 413–417, 419.) Vaikka Lennie on melkein kokonaan älykkyytensä puutteen määrittelemä hahmo, eikä lukija pääse häntä yhtä lähelle kuin Georgea, Lennien tapa hahmottaa maailmaa toistojen kautta näyttäytyy lukijalle ymmärrettävänä. Teoksen intersubjektivisuus luo siis välitilan Lennien ja lukijan välille. Täten teoksella on eettistä potentiaalia toimia osallistavana kertomuksena, joka ei tuomitse Lennien ekolaliaa vaan saa lukijan ymmärtämään toiston merkityksen todellisuuden hahmottamisessa ja ihmissuhteiden rakentamisessa. Teos siis tarjoaa lukijalle mahdollisuuden osallistua Lennien ekolaliaan.

Vammaisuuden intersubjektivisuus saa Georgen suussa jopa sanallisen muodon, kun George keskustelelee Slimin kanssa. Tässä keskustelussa George tunnustaa, että hänellä oli joskus ollut tapana ”vitsailla” Lennien kustannuksella eli pyytää tätä tekemään itselleen vaarallisia asioita, kuten hyppäämään jokeen. Tämän ”vitsailun” syy selviää seuraavassa repliikissä: “Made me seem God damn smart alongside of him [Lennie].” (OMM, 41.) Repliikissä George tiedostaa älykkyyden suhteellisuuden eli sen, että älykkyys määritellään suhteessa muihin ihmisiin. Tämä ajatus implikoi sitä, että myös älykkyyden puute, jota usein pidetään kehitysvammaisuuden keskeisimpänä kriteerinä, määrittyy suhteessa muihin. Se ei ole siis luonnollinen tosiasia, vaan kuten vammaisuuteen erikoistunut kirjallisuudentutkija Patrick McDonagh (1997, 269) sanoo: “In naming ”intellectual disability,” we create it.” Tämä ajatus rikkoo stigmatisoitujen vammaisten ja ”normaalien” vammattomien hahmojen dikotomiaa.

Teosta on kuitenkin oikeutetusti kritisoitu vammaisten hahmojen stereotyyppioivasta karakterisoinnista sekä sen lopusta, jossa George tappaa Lennien. Esimerkiksi Loftis esittää analyysissään, että teoksen loppu viestii autismin ja kuoleman välisestä kulttuurisesta yhteydestä, jota pidetään yllä kaunokirjallisuuden lisäksi mediassa. Tästä todisteena toimivat useat tapaukset, joissa media on suhtautunut sympaattisesti vanhempiin, jotka ovat tappaneet autistisen lapsensa. Näissä tapauksissa lapsen kuolema on kehystetty ylikuormittuneiden vanhempien viimeiseksi ratkaisuksi tai armolliseksi teoksi. (Loftis 2015, 61.) Tällainen vammaisuuden ja kärsimyksen välistä yhteyttä korostava ajattelutapa mahdollistaa sen, että *Of Mice and Men* -teoksessa Lennien kuolema ja muiden vammaisten hahmojen kokema kärsimys näytetään itsestään selvinä asioina.

Vammaisuuden ja kärsimyksen välinen yhteys on tuotu esille jopa käyttämäni *Of Mice and Men* -painoksen takakannessa, jossa lukee: “But kind-hearted, childlike Lennie is a victim of his own strength. Seen by others as a threat, he finds it impossible to control his emotions.

And one day not even George will be able to save him from trouble.” Takakansitekstiin tutustunut lukija on siis valmistautunut Lennien surkeaan kohtaloon jo ennen teoksen lukemisen aloittamista. Teksti tiivistää hyvin teoksen naturalistisen suhtautumisen Lennien hahmoon: vammaisuus on melkeinpä yliluonnollinen voima, joka estää Lennietä hyödyntämästä kiltteyttään, hallitsemasta impulssejaan ja hakeutumasta vaarojen äärelle. Autismille tyypillinen aistihakuisuus, eli toistuva ja voimakas tarve saada aistikokemuksia, johtaa Lennien tappamaan silittämänsä hiiret, koiranpennun ja lopulta Curleyn vaimon.

Myös Candy ja Crooks ovat oman stigmatisoidun positionsa vankeja. Tämä tulee parhaiten ilmi kohtauksessa, jossa vammaiset hahmot ovat Crooksien huoneessa muiden maatalan työntekijöiden ollessa bordellissa. He puhuvat oman maatalan perustamisesta, kunnes Curleyn vaimo keskeyttää heidän unelmointinsa. Crooks suutahtaa vaimolle ja käskää tätä lähtemään, mihin vaimo vastaa uhkaamalla Crooksia lynkkaamisella. Candy aluksi sanoo, että hän ja Lennie puolustaisivat Crooksia, mutta hän antautuu, kun vaimo sanoo, ettei kukaan kuuntelisi heitä: “Candy subsided. “No...” he agreed. “Nobody’d listen to us.” (OMM, 80.) Vaimon lähtiessä Crooks on hyväksynyt asemansa väkivallan kohteena: “Candy said, “That bitch [Curleyn vaimo] didn’t ought to of said that to you.” “It wasn’t nothing,” Crooks said dully. “You guys comin’ in an’ settin’ made me forget. What she says is true.” (OMM, 81.) Hetkellinen solidaarisuus Lennien, Candy ja Crooksien välillä näyttäytyy siis vain haihatteluna, joka ei olisi pidemmän päälle kestävä; heillä ei ole muuta vaihtoehtoa kuin hyväksyä kohtalonsa stigmatisoituina yksilöinä, joita ei tarvitse kuunnella ja joita saa uhkailla. Liittoutumisen sijaan he matkivat “normaaleja” hahmoja ja halventavat toisiaan, kuten edellisessä alaluvussa esitin. Nämä ovat kaksi tapaa, joilla stigmatisoidut ihmiset hyväksyvät yhteiskunnan negatiiviset asenteet heitä kohtaan (Coleman-Brown 2017, 152).

Hahmojen valintojen ideologisuus jää helposti huomaamatta, koska teos ei kokonaisuudessaan kyseenalaista niitä. Voimme kuitenkin huomata niiden ideologisuuden hyödyntämällä Meretojan (2018, 9) ajatusta: “Kertomukseen on sisäänkirjoitettu tietty ymmärrys siitä, mikä on mahdollista toiminnan ja kokemuksen subjekteille kertomuksen maailmassa, jossa toimijat tarttuvat tiettyihin mahdollisuuksiin ja ovat tarttumatta toisiin.” Vammaiset hahmot eivät siis ajaudu itsestään kurjuuteen, vaan teossommitelma on vienyt heiltä mahdollisuuden kapinointiin. Teoksen juonen ei olisi ollut välttämätöntä edetä siihen, että hahmot luopuvat unelmistaan maatalan perustamiseen liittyen, eikä Lennien tappaminen olisi ollut Georgen ainoa vaihtoehto, niin kuin teoksesta tehdyissä analyyseissä usein sanotaan. Koska teoksessa ei kuitenkaan kyseenalaisteta tapahtumien kulkua, se heikentää

mahdollisen tajuamme, joka “on olennaisesti sen tajua, miten asiat voisivat olla toisin” (Meretoja 2018, 9). Tämän mahdollisen tajun palauttamiseksi tarvitsemme aktivismia ja tiedettä, jotka tuovat esiin, ettei vammaisuutta ole pakko nähdä tragediana Steinbeckin teoksen tapaan. 1930-luvulla tällainen aktivismi ja tiede olivat harvassa, jolloin itseensä tyytyväisen ja omista oikeuksistaan taistelevan vammaisen ihmisen kuvittelu ei ehkä ollut valtaväestölle mahdollista. Onneksi mahdollisen tajuamme on nykyään laajempi.

Teoskokonaisuuden suhtautuminen vammaisuuteen muistuttaa vammaisten hahmojen suhtautumista itseensä ja toisiinsa. Toisaalta teos puolustaa vammaisten hahmojen kokemusta tuomalla sen lukijan lähelle Lennien ekolalian muodossa, toisaalta teos asettautuu ”normaalien” puolelle vahvistamalla aikansa syrjiviä ja eugenistisiä näkemyksiä. Teossommitelmasta vastuussa olevan implisiittisen tekijän etiikka ilmentää siis samaa ambivalenssia, jota vammaisten hahmojen käytös ilmentää.

4 Lopuksi

Tutkielmani tavoitteena oli tarkastella *Of Mice and Men* -teoksen vammaisiin henkilöihän kohdistuvan stigman ja ambivalenssin ilmenemistä. Tutkimusongelmani oli siis kaksiosainen: ensimmäinen osa koski stigman ja toinen ambivalenssin ilmenemistä. Tutkimusongelmaan pureutuessani hyödynsin ennen kaikkea Goffmanin stigmatologiaa, mutta käytin apuna myös historiallista tietoa, naturalismin lajikonventioita sekä Meretojan kertomuseettistä mallia. Menetelmäkseni valitsin lähilukemisen, joka antoi mahdollisuuden tekstin taiteellisten piirteiden, kuten symbolien, äärelle pysähtymiselle. Tarkasteluni antoi vastaukset tutkimusongelman molempiin osiin.

Ensimmäiseen osaan vastaaminen vaati tekstin kontekstin huomioimista: ennen teoksen varsinaista analysoimista pysähdyin siis sen äärelle, miten vammaisuuden stigma syntyi ja ilmeni 1930-luvulla. Käsittelin eugenistisen ajattelun ja 1930-luvun laman synnyttämää negatiivista käsitystä vammaisuudesta, joka nähdäkseni näkyy teoksen naturalistisessa luonteessa. Teosta voidaan pitää jopa malliesimerkkinä naturalismille tyypillisestä vastakkaisten voimien konfliktista: eläimelliset halut ja järki muodostavat teoksessa selkeän dikotomian, joka toistuu useasti Lennien ja Georgen hahmojen sekä Candy'n koiran kohtalon muodossa. Tämä dikotomia ilmentää vammaisuuden stigmaa, koska epämiellyttävänä pidetyt eläimelliset halut kytketään vammaisiin hahmoihin, kun taas miellyttävänä pidetty järki liitetään vammattomiin hahmoihin.

Tutkimusongelmani toista osaa selvittäessäni pureuduin vammaisten hahmojen vuorovaikutukseen ja identiteettiin sekä teoksen eettisiin positiioihin. Vammaisia hahmoja tutkiessani huomasin, että hahmo voi ottaa yhdessä ja samassa kohtauksessa sekä stigmatisoidun että ”normaalin” aseman, mikä on esimerkki ambivalenssin ilmenemisestä. Tämä ambivalenssi ei näy pelkästään tarinamaailmassa, vaan myös teoksen implisiittinen tekijä ilmentää ambivalenssia etiikassaan: vaikka teos hyödyntää Lennien näkökulmaa estetiikkansa luomisessa ja tuo vammaisuuden siten lähelle muita hahmoja ja lukijaa, se esittää vammaisuuden samalla tragediana.

Vammaistutkimuksen näkökulmasta tehdyissä *Of Mice and Men* -analyyseissa on tähän mennessä keskitytty Lennien hahmoon, mikä on ymmärrettävää, koska hän on toinen teoksen päähenkilöistä ja siten hänen osuutensa teoksessa on merkittävämpi kuin Candy'n ja Crooksin. Myös oma analyysini keskittyi tästä syystä enemmän Lennien, vaikka tutkimusongelmaan

vastaaminen vaati myös Candyn ja Crooksin hahmojen analyysia. Lennien keskittyvät analyysit ovat kuitenkin ongelmallisia siksi, että intersektionaalisuus ei tule niissä täysin esiin. Intersektionaalisuudella tarkoitetaan sitä, että vammaisten ihmisten asemaan vaikuttavat vammaisuuden lisäksi monet muut tekijät, kuten sukupuoli, ikä ja etnisyys (Wickenden 2023, 1). Toivonkin, että intersektionaalisuus huomioidaan paremmin tulevaisuudessa tutkimuksissa.

Lähteet

Primäärilähteet

Steinbeck, John 1973: *Hiiriä ja ihmisiä (Of Mice and Men, 1937)*. Suom. Jouko Linturi.

Kuudes painos. Helsinki: Tammi.

Steinbeck, John 2017: *Of Mice and Men (1937)*. London: Penguin Books.

Sekundäärilähteet

American Association on Intellectual and Developmental Disabilities 2017: “Supreme Court Finds that Reliance on Briseño Factors is Incompatible with the Eighth Amendment” [verkkosivu]. March 29, 2017. <<https://www.aaid.org/news-policy/news/releases/2017/03/29/supreme-court-finds-that-reliance-on-brise%C3%B1o-factors-is-incompatible-with-the-eight-amendment>> Haettu 9.11.2023.

Baynton, Douglas C. 2017: Disability and the Justification of Inequality in American History (2001). – Lennard J. Davis (toim.), *The Disability Studies Reader*. Viides painos. New York: Routledge, 17–34.

Chaloupka, Evan 2017: “Intersubjectivity and Narrative Technique in *Of Mice and Men* and ‘Johnny Bear’”. *Journal of Narrative Theory*. Vol. 47 (3), 403–426. DOI: 10.1353/jnt.2017.0018.

Coleman-Brown, Lerita M. 2017: Stigma: An Enigma Demystified (1986). – Lennard J. Davis (toim.), *The Disability Studies Reader*. Viides painos. New York: Routledge, 145–159.

Davis, Lennard J. 2017: Introduction: Disability, Normality, and Power. – Lennard J. Davis (toim.), *The Disability Studies Reader*. Viides painos. New York: Routledge, 1–14.

Goffman, Erving 1990: *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity (1963)*. London: Penguin Books.

Goldhurst, William 2009: *Of Mice and Men: John Steinbeck’s Parable of the Curse of Cain (1971)*. – Michael J. Meyer (toim.), *The Essential Criticism of John Steinbeck’s Of Mice and Men*. Lanham, MD: Scarecrow Press, 49–61.

Hall, Alice 2016: *Literature and Disability*. Literature and Contemporary Thought. London & New York: Routledge.

Hietala, Marjatta 2009: ”Eugeniikan ja rotuhygienian tausta ja seuraukset”. *Tieteessä tapahtuu*. Vol. 27 (8), 14–19.

- Iyer, Anupama 2007: "Depiction of intellectual disability in fiction". *Advances in Psychiatric Treatment*. Vol. 13 (2), 127–133. DOI: 10.1192/apt.bp.106.002485.
- Jensen-Moulton, Stephanie 2012: "Intellectual Disability in Carlisle Floyd's *Of Mice and Men*". *American Music*. Vol. 30 (2), 129–156. DOI: 10.5406/americanmusic.30.2.0129.
- Kortekallio, Kaisa & Ovaska, Anna 2020: "Lähilukeminen ennen ja nyt: Ruumiillisia, ympäristöllisiä ja poliittisia näkökulmia". *Avain*. Vol. 17 (3), 52–69. DOI: 10.30665/av.95530
- Lawrence, Clare 2020: "Is Lennie a monster? A reconsideration of Steinbeck's *Of Mice and Men* in a 21st century inclusive classroom context". *Palgrave communications*. Vol. 6 (1), 1–8. DOI: 10.1057/s41599-020-0393-8.
- Lehtimäki, Markku 2022: *Sofi Oksasen romaanitaide: Kertomus, etiikka, retoriikka*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. DOI: 10.21435/skst.1482.
- Link, Eric Carl 2011: Defining American Literary Naturalism. – Keith Newlin (toim.), *The Oxford Handbook of American Literary Naturalism*. Oxford: Oxford University Press, 71–91. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780195368932.013.0004.
- Loftis, Sonya Freeman 2015: *Imagining Autism: Fiction and Stereotypes on the Spectrum*. Bloomington: Indiana University Press.
- Manchester, William 1980: *The Glory and the Dream: A Narrative History of America, 1932–1972*. Toronto: Bantam Books.
- McDonagh, Patrick 1997: "Literature and the Notion of Intellectual Disability". *Disability Studies Quarterly*. Vol. 17 (4), 268–272.
- Meretoja, Hanna 2018: "Kertomusten eettinen potentiaali ja vaarat: kuusi mittapuuta". *Avain*. (1), 6–25. DOI: 10.30665/av.70005.
- Meyer, Michael J. 2009: *The Essential Criticism of John Steinbeck's Of Mice and Men*. Lanham, MD: Scarecrow Press.
- Mitchell, David & Snyder, Sharon 2017: Narrative Prosthesis (2001). – Lennard J. Davis (toim.), *The Disability Studies Reader*. Viides painos. New York: Routledge, 204–218.
- Morretta, Alison 2014: *John Steinbeck and the Great Depression*. New York: Cavendish Square Publishing.
- Newlin, Keith 2011: Introduction: The naturalistic imagination and the aesthetics of excess. – Keith Newlin (toim.), *The Oxford Handbook of American Literary Naturalism*.

- Oxford: Oxford University Press, 3–18. DOI:
10.1093/oxfordhb/9780195368932.013.0000.
- Quayson, Ato 2017: *Aesthetic Nervousness* (2007). – Lennard J. Davis (toim.), *The Disability Studies Reader*. Viides painos. New York: Routledge, 219–231.
- Shakespeare, Tom 2017: *The Social Model of Disability*. – Lennard J. Davis (toim.), *The Disability Studies Reader*. Viides painos. New York: Routledge, 195–203.
- Sklar, Howard 2015: *Reading Other Minds: Ethical Considerations on the Representation of Intellectual Disability in Fiction*. – Tom Shakespeare (toim.), *Disability Research Today: International Perspectives*. London & New York: Routledge, 235–248.
- Tieteen termipankki 2017: ”Kirjallisuudentutkimus: melodraama” [verkkosivu]. 25.2.2017.
<<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:melodraama>> Haettu 28.2.2024.
- Tieteen termipankki 2016: ”Kirjallisuudentutkimus: naturalismi” [verkkosivu]. 14.1.2016.
<<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:naturalismi>> Haettu 8.3.2024.
- Tieteen termipankki 2015: ”Kirjallisuudentutkimus: realismi” [verkkosivu]. 22.10.2015.
<<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:realismi>> Haettu 8.3.2024.
- Vehmas, Simo 2005: *Vammaisuus: Johdatus historiaan, teoriaan ja etiikkaan*. Helsinki: Gaudeamus.
- Wickenden, Mary 2023: “Disability and other identities? —how do they intersect?”. *Frontiers in Rehabilitation Sciences*. Vol. 4, 1–6. DOI: 10.3389/fresc.2023.1200386.